

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК АСПЕКТДА ИНГЛИЗ, РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИ “ТЎЙ МАРОСИМИ” КОНЦЕПТИНИНГ ИЗОМОРФИК ВА АЛЛОМОРФИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Амирова Зарнигор Шерали кизи

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Хорижий филология факултети
2-курс талабаси

amirovazarnigor.869@gmail.com

Ўсаров Иброҳимжон Курпашевич

ЎзМУ, Хорижий тил ва адабиёти кафедраси мудири, филология фанлари номзоди, доцент

Аннотация:

Тил ва маданиятнинг кесишувидан ҳосил буладиган, лингвомаданий концепт тушунчасини, унинг ядро ва перифериялари ва яна бир қатор турли миллат вакилларининг маданий унсурлари тил воситасида намоеён бўлувчи қирраларни ўрганиш, уларни таҳлил этиш билан шуғулланиш бугунги кун тилшунос олимларининг олдида турган улкан вазифалардан еканлигини инобатга олган ҳолда ушбу мақолада тўй маросимлари концептини ўзаро синтагматик муносабатдаги уч тил, яъни ўзбек, инглиз ва рус тилларида лингвокултурологик жиҳатдан таърифи ҳамда ўзаро изоморфик ва алломорфик хусусиятларини атрофлича ёритиб беришга ҳаракат қиламиз.

Калит сўзлар:

лингвокултурология, лингвокултурама, концепт тушунчаси, маданият концепти, тўй, миллий урф-одатлар, универсал, уникал ва рецессив

THE ISOMORPHIC AND ALLOMORPHIC FEATURES OF THE CONCEPT OF “WEDDING TRADITION” OF ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK IN LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECT

Amirova Zarnigor Sherali Kizi

Mirzo Ulugbek nomidagi Uzbek Milliy University and Khorizhy Philology Faculty 2-course
Talabasi Email: amirovazarnigor.869@gmail.com

Ўсаров Иброҳимжон Курпашевич

UzMU, Khorizhiy til va adabiyoti department of mudiri, philology fanlari nomzodi, associate professor

Annotation:

Teal Island madaniyatning kesishuvidan hosil buladigan, lingvomadany concept tushunchasini, uning core va periferiyalari va yana bir қатор Turlov Millat vakillarining Madani unsurlari til vositasida namooon бўлувчи қирраларни ўрганish, ularni taxlil etish Bilan shufullanish bugungi kun tilshunos olimlarining oldida turgan ulkan vazifalardan ekanligini inobatga OLGA ҳолда Ushba maқolada t mapy marosimlari concepting ўzaro syntagmatic munosabatdagi took into account, yani ўzbek, ingliz va rus tillarida linguoculturologist jixatdan ta'rifi daamda ўzaro isomorphic wa allomorphic hususiyatlarini xbatbatdagi.

Kalit sўzlar:

Linguoculturology, lingvoculturema, tushunchasi concept, madaniyat concept, ty, milli urf-odatlar, universal, unique va recessive

Кириш

Глобаллашув жараёнлари туфайли жадал ривожланаётган бугунги кун дунёсида ҳар бир халқ, миллат ва елатларнинг азалдан қўллаиб, сайқал топиб келаётган миллий ва анъанавий урф-одатларига, маросимлари, қадрият ва миллий байрамларига, уз навбатида, уларнинг маълум даражада ривожланиб, бошқа миллат вакиллари орасида ҳам ўз ўрнини топишига бевосита хизмат қилаётган миллий тилнинг ҳар томонлама ўрганилиши, раванқ топишига булган еътиборни кучайтириш долзарб масаладардан бири бўлиб қолмоқда. Шу ўринда, бугунги кун замонавий тилшунослигининг, хусусан, екстралингвистиканинг янги юналишларидан бири сифатида ўрганиладиган **лингвокультурология** ёхуд **лингвомаданиятшунослик** фанининг атрофлича тадқиқ етилиши тилшунос олимларнинг ўз олдига қўйган юксак вазифаларидан бўлиб қолмода.

Тадқиқотчиларнинг қайд етишича, лингвокултурология фани тилшуносликнинг мустақил юналиши сифатида XX асрнинг 90-йилларида вужудга келган бўлиб, “Лингвокултурология” (лот. лингуа— “тил”, култус— “хурмат қилиш, таъзим қилиш”) термини В.Н. Телия раҳбарлигидаги Москва фразеологик мактаби (Ё.С. Степанов, В.В. Воробев, В. Шаклеин, В.А. Маслова) томонидан олиб борилган изланишлар билан боғлиқ ҳолда пайдо бўлган.¹ В.Н.Телия фикрига кўра, “Лингвокултурология инсон омилига, аниқроғи, инсондаги маданият омилига юналтирилган. Лингвокултурологиянинг маркази маданият феноменидан иборат бўлиши инсон ҳақидаги фаннинг антропологик парадигмага тегишли ҳодиса еканлигидан далолат беради.”²

Умуман олганда, лингвокултурология махсус фан соҳаси сифатида замонавий тилшуносликда **лингвокултурема**, **маданият тили**, **маданий матн**, **маданият концепти**, **субмаданият**, **лингвомаданий парадигма**, **маданий универсалия**, **маданий салоҳият**, **маданий мерос** ва **маданий анъаналар** каби бир қанча сермахсул тушунчаларни келтириб чиқарди.

Таъкидлаш жоизки, кейинги йилларда лингвокултурологияда муҳим омил ҳисобланган “**концепт**”нинг ўрганилиши бўйича кўплаб илмий-назарий ишлар амалга оширилди ва шу кунгача кўплаб олимлар томонидан концепт тушунчасига турлича таърифлар келтириб ўтилди. Жумладан, В.Н.Телия томонидан концепт тушунчасига қуйидагича таъриф берилди: “Концепт – бу тафаккурнинг этник ўзига хослиги ифодасидир, унинг вербаллашуви эса концептуал тизим егасининг лингвоционал жиҳатдан этник-маданий юналишда белгиланган бирлаштирувчи хусусияти билан боғлиқ.”³ Бошқача айтганда, концепт шахс омилининг дунёга нисбатан маданий асосланган нуқтаи назарини акс еттиради. Маданий тадқиқотлар доирасида концепция “миллий анъана ва фольклор, дин ва мафкура, ҳаёт тажрибаси ва санъат тасвирлари, кадр-қиймат, перцепция каби омилларнинг ўзаро таъсири натижасида” деб изоҳланади (Н.Д.Арутюнова⁴).

Юқоридаги фикрларга қўшимча қилган ҳолда, айтишимиз мумкинки, концепт атамаси когнитив лингвистика ҳамда лингвокултурология нуқтайи назаридан ўзаро чамбарчас ҳолда тил ва маданиятнинг шахс онгида уйғун тарзда намоён бўлишидир.

Туй маросими концепти

Лингвокултурологик феномен сифатида “**маросим**” семантик майдонининг муҳим таркибий қисми бўлган “**тўй**”/ “**свадьба**”/ “**wedding**” концепти ҳар учала миллат маданий

¹ Крёбер А., К.Клакхон. Теория патернов культуре. “Наука”, 2001, 175-стр.

² Телия В.Н. Концепт “товариш”: камо грядеши? (социолнгвистические перепутья). Семиотика. Лингвистика. Поэтика. К столетию со дня рождения А.А.Реформатского. М.,2005,124-стр.

³ Фесенко Т.А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений. – Рязань, 2000. Стр.141-144.

⁴ Арутюнова Н.Д. О движении, заблуждении, восхождении. М.: Индрик, 2003. Стр.7

меросининг ёркин намояндаси, урф-одат, кадрят ва миллий анъаналарининг шахс воситасида ўз ифодасини топувчи тил ва маданият орқали вербаллашуви десак муболаға бўлмайди.

Ўзбек тилида “**тўй**” концептини луғавий жиҳатдан шарҳлайдиган бўлсак, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (1981⁵)да унга шундай таъриф берилади: “Тўй 1. кўпинча базм-томошалар билан зиёфат бериб ўтказиладиган маълум маросимларнинг умумий номи; (“Ҳа! кўзим очиклигида қизимнинг тўйини кўрай деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйламабман.”(А.Қаҳҳор. Оғрик тишлар)) 2. Қудалар(томонлар) ўртасидаги келишувга мувофиқ куёв томондан қиз томонга бериладиган пул, сарпо-суруқ, масаллик ва шу қабилар мажмуи; шу нарсалар юборилиши муносабати билан куёв хонадониди, келиши муносабати билан келин хонадониди ўтказиладиган маросим. (“—Мулла Абдушукур, эртага ожизамизга тўй келади, марҳумат қилинг, дурустми?”(Ойбек, Қутлуғ қон.))” Бундан ташқари, тўй концепти ўз атофида **никоҳ тўйи, наҳорги ош, хатна ёки суннат тўйи, бешик тўйи, тўй қилмоқ, тўй бермоқ, тўйбоши** каби бир қатор субтушунчаларни тўплайди.

Ўзбек халқининг урф-одатлари орасида никоҳ тўйи билан боғлиқ ички маросимлар талайгина бўлиб, бу кичик маросимлар ўтказилиш муддати асосида тўйдан олдинги, тўй кунидаги ва тўйдан кейинги каби гуруҳларга бўлиб ўрганилади. **Бешиккертти, унаштирув, қалинпули, фотиха; қиз базми, наҳорги ош, куёв навқар, куёв оши; келин салом, чаллари, қовурдоқ, бешик тўйи** қабилар шулар жумласидандир.

Россиядаги тўй маросими ҳам бошқа миллатлардаги сингари оилада энг муҳим маросимлардан бири ҳисобланади. Тўй маросими кўплаб элементлардан иборат бўлиб, улар орасидан маросим кўшиқлари, эҳтиромлар, келиннинг, дўстларнинг ва бошқа иштирокчиларнинг мажбурий маросим тадбирлари ўрин олган.

Бунда рус тилидаги “**свадьба**” тушунчаси қуйидагича изоҳланади: “Брачный обряд; празднество по случаю вступления в брак; справить свадьбу. (Здес Иисус приходит на большую свадьбу и совершает своё первое чудо.)”⁶, яъни “Никоҳ маросими; никоҳ муносабати билан ўтказиладиган байрам тантаналари; тўйни нишонлаш.”

Қиёсланаётган учинчи тилимизда “**wedding**” лингвомаданий концептига қуйидагича изоҳ берилади: “a marriage ceremony and any celebrations such as a meal or a party that follow it”⁷(“никоҳ маросими ҳамда таом ёки зиёфат каби унга эргашиб келувчи ҳар қандай байрам тантанаси”). Айтиш жоизки, инглиз тўйлари ҳам бошқа миллатларники сингари бир неча анъанавий маросимлар(**engagement, banns, wedding banquet, wedding train, wedding songs and etc.**)дан ташкил топади.

Этиборлиси шундаки, рус лингвистик маданиятида никоҳ маросимининг икки асосий қисми – “ФХДЁда рўйхатдан ўтиш”(“ЗАГС”) ҳамда “Черковдаги тўй маросими”(“венчание”)ни фарқлайдиган бўлсак, инглиз маданиятида эса тўй семантик гуруҳининг асосий компонентлари таомланиш вақти билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланган: “**wedding breakfast**”/“**тўй нонуштаси**”, “**wedding dinner**”/“**никоҳ тушлиги**” ва ҳ.к. Ўзбек тўйининг асоси ҳисобланмиш “**наҳорги ош**” бу жиҳатдан инглизларнинг “**wedding breakfast**”га яқин турса-да, ҳар иккаласининг ўзига хос миллий уникалиялари мавжуд.

Кўриниб турибдики, қиёсланаётган ҳар учала тилда ҳам тўй концепти ўзининг умумий ва ўхшаш таърифига эга. Бундан ташқари, тўй семантик майдонининг кичик таркибий қисмлари орасида ҳам ўзаро изоморфик ва алломорфик хусусиятдаги универсал, уникал ҳамда рецессив белгилар фарқланади. Хусусан, **никоҳ тўйи /wedding /свадьба; совчилик/ matchmaking/ сватовство; келин-куёв/ невеста и грум /bride and groom** ва шу қабилар учала тилдаги универсалияларга мисол бўлса-да, улар остида тушуниладиган маъно муносабати фарқ қилиши мумкин.

⁵ “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”(З.М.Маъруфов таҳрири остида). Москва. “Рус тили” нашриёти, 1981. II том, стр.243-244.

⁶ portal@gramota.ru/словары Большой толковый словарь русского языка. 2014.

⁷ www.cambridge.org. Cambridge dictionary

Шунингдек, юқоридагилардан фақат бир тилгагина хос лингвокултуремалар ҳам мавжуд бўлиб, инглиз маданиятидаги “**a rehearsal of ceremony**” ва “**a rehearsal dinner**”(яъни бунда тўйдан олдин тантанага худди уни утказаётгандек репетиция қилинади) субтушунчаларини мисол қилиш мумкин. Ўзбек ва рус маданиятида ҳам тўйдан олдин тайёргарлик кўрилади, шунга қарамай ҳар иккала тилда буни ифода этувчи алоҳида *лингвокултурама* мавжуд эмас. Шу боис, бу каби бирликлар уникалиялар ҳисобланади.

Бундан ташқари, фақат бир тил оиласига мансуб тилларда намоён бўлувчи рецессив лингвомаданий тушунчалар тўй концепти субгуруҳида ҳам мавжуд бўлиб, бунга туркий тиллар оиласига кирувчи ўзбек тили лингвистик маданиятидаги “**суннат ёхуд ҳатна тўйи**”ни мисол келтиришимиз мумкин. Маълумки, бир-бирига қондош бўлган туркийзабон ҳамда исломий давлатларда ушбу маросим узоқ даврлик анъана сифатида қадрланади.

Хулоса

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, тўй маросимлари концептини қиёсий ўрганиш жараёнида бир қатор изоморфик ва алломорфик хусусиятлар, янада аниқроқ қилиб айтганда, ўзаро универсал, уникал ҳамда рецессив муносабатдаги лингвокултуремалар атрофлича таҳлил етилди. Келгуси ишларимизда ҳам айнан шу юналиш устида таҳлиллар олиб боришга ва айнаи концепт субгуруҳларини янада батафсил ва ёрқинроқ очиб беришга ҳаракат қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Крёбер А., К.Клакхон. Теория патернов культуре. “Наука”, 2001, стр.175.
2. Телия В.Н. Концепт “товарищ”: камо грядеши? (социолингвистические перепутья). Семиотика. Лингвистика. Поэтика. К столетию со дня рождения А.А.Реформатского. М.,2005,124-стр.
3. Фесенко Т.А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений. – Рязань, 2000. Стр.141-144.
4. Арутюнова Н.Д. О движении, заблуждении, восхождении. М.: Индрик, 2003. Стр.7
5. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”(З.М.Маъруфов таҳрири остида). Москва. “Рус тили” нашриёти, 1981. II том, стр.243-244.
6. portal@gramota.ru/словары Большой толковый словарь русского языка. 2014.
7. www.cambridge.org. Cambridge dictionary